

7. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2355.
8. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2381.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2424.
10. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2563.
11. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2427.
12. *Архівні установи України: Довідник. – Т. 1 / Редкол.: Г. Боряк та ін. – К., 2005.*
13. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2562.
14. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2356.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2468.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2481.
17. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2587.
18. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2603.
19. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2455.

Zhiglo W.W. The organization of searching and saving the documents of the German occupation structures on the territory of the North-East Ukraine (1942 – 1945). In the article is analyzed the organization of searching and saving the documents left after the activity of the German occupation structures in the North-eastern regions of Ukraine during the Second World War by the Ukrainian archival organs.

Key words: archive, document, the German occupation structures.

М. Г. Мильніков

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО ІСТОРІЮ ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛІ

У статті розкриті концептуальні основи розвитку наукової думки про історію вивчення Землі.

Ключові слова: гармонійний розвиток, екологічна рівновага, самопідтримуючий розвиток, стабілізація.

Систему розвитку поглядів на розуміння явищ і процесів, що супроводжують вивчення Землі, можна звести до таких положень. По-перше, необхідність вивчення Землі виникає з економічних, виробничих потреб суспільства. По-друге, історію вивчення Землі можна уявити ланками нерозривного ланцюга методичних підходів взаємодії природи та суспільства, співвідношення і зв'язків природного й суспільного, які змінювалися, уточнювалися, паралельно до змін суспільних явищ у країні і світі, з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу. По-третє, еволюція наукової думки про вивчення Землі тісно пов'язана з зміною уявлень про Землю, розуміння процесів, виведення закономірностей, що з плином часу відбуваються на Землі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. По-четверте, з'ясування законів розвитку природи та суспільства, щоб визначити їх вплив на людину. По-п'яте, протягом різних історичних періодів вивчення Землі використовувалися: анкетні статистичні дані про землю, теоретичні напрацювання про вивчення Землі, їхня еволюція, яка постійно змінюється і вдосконалюється, досягнення суміжних галузей науки і техніки, можливості аеро- і космічної фотозйомки, сучасної комп'ютерної техніки ДЗЗ. По-шосте, стабілізація і гармонізація, динамічна рівновага суспільства в природному середовищі досягається спеціальними засобами та методами, які дістали назву механізмів природоохоронної, діяльності і природокористування. Найвідомішими стали такі: біотична регулювання навколишнього середовища, екологічно-господарський баланс територій, кадастровий, моніторинговий, законодавчий і нормативно-правовий, економічний, адміністративний, інформаційно-контрольний, науково-освітній, громадський.

Як зазначав В. Швирьов, формування вихідного концептуального апарату науки є умовою і передумовою подальшого його розвитку і удосконалення в процесі відтворення реальності як складного і цілісного утворення, що являє собою універсальну закономірність роз-

витку теоретичного знання в тих науках, що мають своїм завданням відтворення предмета як конкретної цілісності, хоча в різних науках цей процес реалізується в різних формах. Однак, не дивлячись на ці відмінності, можна виділити деякі загальні риси, а саме відправні теоретичні конструкції, в яких виражається зв'язок вихідних абстракцій і на основі яких здійснюється все подальше дослідження, процес розгортання теоретичної системи, що носить змістовно-конструктивний характер і передбачає знаходження проміжних ланок, що дозволяють асимілювати емпірично дану конкретність в теоретичній системі, що є відправною від початкової конструкції [1, 57].

З'ясування еволюції вивчення Землі цікавило людство в різний час та і до нині привертають увагу вчених різних наук – філософів, істориків науки, природознавців, техніків та ін. Розуміння явищ і процесів, що супроводжують вивчення Землі, розглядається вченими в розрізі становлення науки, надаючи пріоритетне значення методу дослідження. Спираючись на думку філософа М. Вахтоміна, можна відзначити, що протягом всієї історії люди намагалися проникнути в потаємні підвалини природи. Це домагання почалося від використання вогню і до проникнення в космос, отримало своє відображення в матеріальній, духовній культурі людства. Люди значно частіше вивчали природу, ніж задумувались над питанням, можливості пізнання природи і як воно здійснюється. І в цьому відношенні можна зробити висновок: спочатку люди вивчали природу і значно пізніше зацікавились характером тих закономірностей, яким підкорюється процес пізнання [2, 24].

Продовжуючи цю думку, біолог К.-Ф. Рульє відзначив: «Усе, що дійсно існує має історію, яка показуючи ускладнення і наростання явищ – є єдиним і невичерпним джерелом для вивчення існуючого» [3, 25], розглядаючи процес пізнання, в зв'язку з причинною залежністю від зовнішніх умов, від історичного розвитку Землі. Наука – це думка, а історія науки – це рух думки. Будь-яка наука як форма суспільної свідомості проходить складний шлях розвитку від описового етапу (збір, накопичення і класифікація даних про об'єкти дослідження) – до етапу теоретичного і методологічного осмислення. Розвиток науки тісно пов'язаний із запитом практичної діяльності людства, що не залишаються постійними в різні епохи.

Значна частина науковців, співставляючи просторовий (емпіричний) та теоретичний підходи вивчення Землі, відзначала прогресивну роль теоретичного пізнання. На цьому наголошував М. Фрадкін: «Теоретичні відкриття, що призводять до пізнання суті явищ мають своїми об'єктами природні закономірності та їх взаємозв'язки. Вони є якісним стрибком в процесі пізнання природи, теоретичні відкриття здійснюються після відповідної підготовчої стадії, протягом якої поступово накопичується передумова і окремі елементи для майбутнього стрімкого переходу від незнання до знання або від неповного знання до більш повного. В подальшому за стадією реалізації скачка, приходять стадія подальшого поступального руху наукового пізнання, в процесі якого відкриття завершується» [4, 6].

Науки, як вказує Б. Грушин, що розвинулись у формі теорії, являли собою таке дослідження об'єкта, яке відносилось тільки до одного (практично завжди безпосередньо даного) його стану, що передбачало відхилення від історичних фактів і відношень в житті певного об'єкту. Доводячи до того, що вичленення шляхом аналізу об'єкта різних «закономірностей» та «істин» повністю виключали підхід до розкриття закономірності розвитку об'єкту [5, 14]. У зв'язку з цим, М. Страхов відмічає, що в історії науки кожна дисципліна, яка має справу

з класифікацією подій в часі, проходить дві стадії: штучного поділу (коли в основукладають тільки зовнішні ознаки) та природного поділу (коли виходять із суттєвих властивостей об'єктів, що вивчаються [6, 43]).

Спектр наук, які вивчають Землю, достатньо широкий. Це – історія суспільства і еволюційна біологія, мовознавство і історична геологія, політична економія і історія науки, космогонія, геоморфологія, антропологія, філософія тощо. Кожна з них пропонує різноманітний емпіричний матеріал для дослідження логічної структури історичного знання. Тому відомий російський геолог М. Тетяєв зауважував, що «в уявленні про історію вивчення землі втрачається сам зміст цієї історії... Те, що ми зараз розуміємо під історією геології, це не що інше як хронологія, де є поділ на періоди, поділ в часі, що реєструються змінами в органічному світі. Бракує внутрішнього змісту різних періодів так само, як процес і закони розвитку... Тому ми можемо порівнювати сучасне розуміння історії землі з тими минулими уявленнями про історію людського суспільства, коли вона відображалась як заміна царів, династій, війн та ін., тобто, коли вказувалися зовнішні ознаки проявів, а внутрішні закони розвитку людського суспільства не були ще усвідомлені» [7, 33].

Якісно новий етап в з'ясуванні питання вивчення Землі починається тоді, коли він переходить від емпіричного опису фактів та досліджень окремих, поодиноких сторін – до розкриття і відтворення закономірного процесу розвитку об'єкту в цілому, тому з'ясування питання про розкриття внутрішньої будови (механізму) самого історичного процесу спонукає з'ясувати такі поняття, як «процес», «рушійна сила процесу», «фактор процесу», «взаємодія факторів» тощо [5, 14-16], адже багато ідей через деякий час знову виникають, але на іншому «витку спіралі», на більш високому рівні накопичення фактів і теоретичного узагальнення. Наприклад, ряд ідей вчених античної епохи про взаємодію природи і людини на вищому рівні теоретичної думки був розвинутий в XVI ст. і потім, через два століття, знову висловлені Ш. Монтеск'є. Уявлення А. Гумбольдта про зони природи заново відновилися в працях Докучаєва а потім, через багато років, незалежно від ідей Докучаєва, на новому рівні знань до них прийшов Берг [8, 16].

Тому К.Маркс націлював на наукове відтворення історії, що передбачає дослідження інших систем, від яких вона залежить, і з'ясування характеру цієї залежності, бо історію Землі можна розглядати з двох сторін, її можна поділити на історію природи та історію людей. Однак ці сторони нерозривно пов'язані: до тих пір, поки існують люди, – історія природи й історія людей взаємно обумовлюють один одного, тому зацікавленість повинна бути не в тому, щоб генетично розвивати різні форми дійсності, а в тому, щоб шляхом аналізу звести їх до єдності [9, 82]. Продовжуючи цю думку, К.-Ф. Рульє наголошує, що «науковий шлях – це експериментальне дослідження предмету чи явища в його послідовному розвитку, не відокремленого, відірваного, а як необхідно пов'язаного з іншими зовнішніми явищами» [3, 25].

Ще виразніше висловився Ю. Саушкін: «В історії науки розвиток ідей проходить нерівномірно. Є «вузлики», які вимагають більш детального вивчення, тим більш, якщо передують тривалі періоди руху вперед. Націлюючи на цілісність науки, що мають власні хронологічні межі періодів розвитку, що відмінні від суспільних, які є частиною розвитку науки взагалі, але мають свою необхідність розвитку, свою логіку історії, що пов'язана з історією матеріального виробництва, з історією науки і культури в цілому. Співставлення процесів інтеграції і диференціації, та зв'язків і взаємовідношень

зі суміжними науками, що в процесі розвитку змінювалися повинні бути історично проаналізовані і співставлені» [8, 7].

На думку Б. Грушина, відтворюючи закономірний процес, необхідно «розкрити і відтворити не тільки ряд якісно різних історичних станів в житті об'єкта, але і самі закони переходу від одного історичного стану до іншого історичного стану», маючи предметом свого дослідження об'єктивні системи зв'язків і покликана відтворювати в мисленні історичні процеси розвитку своїх об'єктів саме як органічних систем. Тому видатний австралійський політик У. Хьюз відзначав, що наука – це не просто імена, аргументи і причини, причини і наслідки, що мають на меті: класифікування явищ (як природних так і політичних), для порівняння, узагальнення, сходження від взаємодії до причин. Її завданням є з'ясувати великі закони природи, щоб визначити їх вплив на людину.

К. Маркс уперше в історії науки, розкриваючи діалектику єдності природи і життя людей, показав, що така єдність існує тільки в суспільстві, і саме суспільство є кінцевою існуючою єдністю людини з природою, бо «тільки в суспільстві природа виступає як основа людського буття». У свою чергу І. Тимофеев наголошує, що суспільство завжди мало потребу в тому, щоб пізнання обслуговувало і забезпечувало необхідними знаннями ці системи відношень, обслуговує і виробничу діяльність людей і існуючу систему соціальних відношень. Як тільки ми розглядаємо пізнання в прямому зв'язку з соціальною системою, зразу ж з'ясовується суспільна потреба в існуванні найменше двох соціальних функцій пізнання. Одна – власне пізнавальна, що забезпечує можливість доцільної діяльності людини, перш за все відносно до природи, процес зміни природи людиною. Інша – ідеологічна – обслуговує потреби збереження цілісності певної соціальної системи. Аналіз показує, що в суспільній свідомості ми повинні розрізняти, хоча і взаємопов'язані й такі, що часто переплітаються, але й такі, що мають свою специфіку, пізнавальний і ідеологічний процеси. Ідеологічний процес в певному відношенні – це той же пізнавальний процес, але застосований до обслуговування потреб збереження (або модифікацію) конкретної соціальної системи [11, 13].

Характерною рисою людського пізнання є намагання до завершеності, однозначності. Тому, значне місце в вивченні Землі відводиться методам теоретичного дослідження, що рухає наукову думку від вихідної абстракції (одностороннє, неповне знання), через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання, до результату – цілісного відтворення, на чому наголошує Е. Ільєнков: «Рух пізнання від чуттєво-конкретного до абстрактного – це є рух від одиничного до загального, з домінуючими логічними прийомами, як аналіз і індукція. Сходження від абстрактного до конкретного – це процес від окремих загальних абстракцій до їх єдності, конкретно-загального, з домінуючими прийомами синтезу і дедукції. Це діалектичне протиріччя відображає суперечливий розвиток, перехід від одного рівня до іншого відповідно до розгортання його внутрішніх протиріч. Особливості знання містять відірваність від предмета, що створює можливість оперувати знаннями незалежно від предмета: вивчати, передавати, зберігати, втілювати в життя. Відносна самостійність знання від предмета породжує необхідність співставлення..., а це і є проблема істинності знання» [12, 94].

Завданням зі створення земної історії не розв'язане до цих пір [5, 25], тому що, як зауважив геолог О. Мазарович, «немає єдиного методу, з яким би можна було б підійти до вивчення розвитку землі в цілому» [13, 403].

Тому методологією вивчення історії Землі є закономірний процес її розвитку як цілісної системи, в якій людина – частина цілого.

1. Швырев В., Джумадурдыев С. *Восхождение от абстрактного к конкретному как метод развития теоретического знания // Дialeктика. Познание. Наука.* – М., 1988.
2. Вахтомин Н.К. *О роли категории сущность.* – М., 1963.
3. Рулье К.-Ф. *Жизнь животных по отношению к внешним условиям.* – М., 1852.
4. Фрадкин Н.Г. *Географические открытия и научное познание Земли.* – М., 1972.
5. Грушин Б.А. *Очерки логики исторического исследования (Процесс развития и проблемы его научного воспроизведения).* – М., 1961.
6. Страхов Н.М. *Задачи и методы исторической геологии.* – М.; Л., 1932.
7. Тетяев М.М. *Основы геотектоники.* – М.; Л., 1934.
8. Саушкин Ю.Г. *История и методология географической науки: Курс лекций.* – М., 1976.
9. *Новая публикация первой главы «Немецкой идеологии» К. Маркса, Ф. Энгельса // Вопросы философии.* – 1965 – № 10.
10. Хьюз У. (1863). *The Study of Geography. Изучения географии; Quoted in Baker, JNL (1963). The History of Geography.* Цит. по: Бейкер. *История географии.* – Oxford, 1963.
11. *Методологические проблемы историко-научных исследований / Под ред. И. Тимофеева.* – М., 1982.
12. Ильенков Э.В. *Дialeктика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении.* – М., 1997.
13. Мазарович А.Н. *Историческая геология: Учеб.* – М.; Л., 1938.

Myl'nikov M.G. *The conceptual basis of the development of the scientific thought about the history of the Earth studying.* In the article is observed the conceptual basis of the development of the scientific thought about the Earth studying history.

Key words: harmonious development, dynamic balance, ecological balance, self-sustained development, stabilization.

Ю. П. Присяжнюк

ТЕРМІН «СИСТЕМА» В ДОСЛІДНИЦЬКОМУ АРСЕНАЛІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ОСВІТИ

З'ясовано способи використання терміну "система", що ним історики позначають освіту, коли обирають її предметом своїх студій.

Ключові слова: система, освіта, історик, антропологічний підхід, комунікація.

Актуальність теми спричинена низкою завдань, які тепер постають перед українською історичною наукою. З-поміж інших, укажемо на потребу якісно нового осмислення освітньої галузі, з огляду на ті перспективи, що виникли у зв'язку з розвитком теоретико-методологічних засад гуманітарних досліджень. Зокрема тих, які пов'язані з так званим "системним рухом" 1960 – 80-х рр. [1].

Ключовими сегментами інновацій тут, вочевидь, варто визнати антропологізацію знань та розробку відповідного інструментарію, покликаного їх творити. Попервах така зміна пізнавального пріоритету може викликати подив, позаяк "людського" в освіті завжди, нібито, вистачало. Першими, хто здивуються, передбачувано можуть стати педагоги-практики, адже власне їм притаманна унікальна властивість "віддавати серце дітям". Проте неупереджений аналіз напрацьованого епістемологічного досвіду, засвідчує саме цю, на перший погляд, дещо парадоксальну дійсність. Тому, формулюючи проблему конкретного дослідження,

дещо відкоригуємо свою початкову ідею. Мова має йти не про якийсь лихий намір применшити той високий ступінь гуманності, який здавна притаманний майстрам педагогічної справи (до речі, як і уникнути зваби перебільшити його). Такий підхід був би не просто несправедливим щодо маси людей багатьох поколінь – він не ніс би жодної наукової новизни, тому що повертав би нас до емоційних розмислів навколо власних симпатій та антипатій.

Співіснування людини й системи давно, щонайпізніше з часів античності, привертає увагу мислителів, громадськості, а згодом – професійних науковців-гуманітаріїв. Визнано, що вона має багато ступенів змістовного виміру та адекватних їм трактувань. Як зазначалося вище, автора в першу чергу цікавить антропологічний аспект проблеми, тобто такий підхід, що передбачає зміщення акцентів на саму людину як на соціально цілісну ("максимально оживлену") особистість. Пізнавальної інтриги додає той факт, що система в її онтологічному сенсі якраз і має своєю функцією маргіналізацію, руйнування чи, принаймні, "підрив авторитету" цієї цілісності. Звідси, аж ніяк не має смислу претендувати на всебічний опис сучасного стану української освітньої системи, а тим більше намагатися дати вичерпну оцінку її головному репрезентанту – чиновництву. Вихідною тезою повинна стати типологізація основних, найвидиміших та "близьких до людини" властивостей, що концептуально постають із рефлексії істориків над нинішнім – початку ХХІ ст. – освітнім простором України.

Коротко торкаючись історіографічного аспекту піднятої проблеми, вкажемо, що історики вже володіють умінням таких студій. Їхні результати викликають позитивний, а втім, поки що досить стриманий оптимізм. Ось приклади порівняно успішнішого досвіду використання терміну "система" у дослідженні складних суспільних явищ.

Зовсім не випадково чільний український історик Володимир Баран розпочинає аналіз останнього (повоєнного) періоду сталінської тиранії в Україні з "природи системи". Звертаючи увагу на ключовий (синтетичний) напрям, який сформувався у студіях гуманітаріїв на рубежі ХХ – ХХІ ст., він аргументовано й доказово підсилює дискурс тоталітаризму судженнями про власне радянський різновид політичної системи. З усього, запропонованого В. Бараном, розмаїття теоретичних пояснень і фактологічного (зокрема й персоналізованого) наповнення цього поняття виокремимо думки про "цілісність тоталітаризму як системи, як сукупності політичних, економічних, духовних відносин" та "максимальне втручання держави в усі сфери життя суспільства і надзвичайне обмеження або практичне знищення громадянського суспільства" [2, 28]. Вони дають зрозуміти, що, історик, відповідно до поширеного на сьогодні в науці поняття "система", формалізував та охарактеризував предмет пізнання як певного універсального феномену [3, 59].

Ще один погляд на систему як політично-тотальний феномен простежуємо в міркуваннях М. Коцюбинської. Їх вона подала на тлі своїх розмислів про шістдесятників. Із огляду на те, що перед нами зразок творчого, теоретично гнучкого використання терміну "система", цитату подаємо без скорочень: "Шістдесятники – то спонтанний вияв духовного дозрівання, нового мислення, нової системи цінностей, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи. Вони виховувалися саме в ній, у цій системі, винісши на собі родимі плями середовища, яке їх породило, перейшовши різні стадії його усвідомлення, так і не здолавши переступити через усі його забобони. Багато хто з них